

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНУ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

На даний час злочинність у сфері економічних відносин досягла масштабів, які становлять серйозну загрозу існуванню держави. Негативний вплив на стан та ефективність боротьби з економічними злочинами справляє помітна плутанина з правовими термінами, оскільки зараз поняття «злочини у сфері економіки», «економічна злочинність», «злочини у сфері економічної діяльності», «злочини у сфері господарської діяльності» та деякі інші часто застосовуються як тотожні. Аналогічні процеси у зв'язку з невизначеністю термінології спостерігаються і в статистичній звітності МВС, де зміна термінів призводить до зміни методології обчислення кількості цих видів злочинів, а відсутність відповідних понять – до відсутності критеріїв віднесення злочинів до різних груп, що відкриває шлях до маніпуляцій статистичними показниками [4, с. 112].

Такий підхід є також методологічно помилковим, оскільки відсутність визначеного поняття тягне за собою неможливість наукового вивчення й аналізу цих

груп злочинів. На необхідність визначення, зокрема, поняття «економічна злочинність» та обов'язковість користування ним при проведенні наукових досліджень і в процесі статистичного обліку економічних злочинів зазначалося в рекомендаціях Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності» (п. 2.1) [10, с.49]. Загальні питання виявлення й розслідування економічних злочинів досліджувалися в роботах А.Ф. Волобуєва, О.Г. Кальмана, Ю.І. Ляпунова, М.М. Якубович, В.О. Владимирова та інших, однак вони не торкалися зазначеної теми.

Злочини в царині економічної діяльності охоплюють деякі з корисливих посягань на власність і систему народного господарства. Ці кримінально-правові об'єкти посягань у певній своїй частині об'єднуються загальним поняттям – «економічна діяльність». Тому, перш ніж визначати поняття «злочин у сфері економічної діяльності», треба звернутися до аналізу термінів «діяльність» та «економіка», а вже потім до їх

органічного поєднання – економічної діяльності.

Діяльнісному підходу, який є своєрідним продовженням більш загального – системного, останнім часом приділяють все більше уваги, і він стає одним з основних методологічних засобів суспільних, природничих і технічних наук. Саме такий підхід дозволяє зрозуміти ті факти та явища, які не пов'язані між собою або не пов'язані з діяльністю.

Діяльність виступає найвищим типом активності, але, на відміну від останньої, вона завжди певним чином спрямована, доцільна [11, с. 12]. Отже, діяльність у широкому розумінні – це різного роду активність, спрямована на досягнення певної мети. У цьому процесі відбувається відповідне протиставлення суб'єкта й об'єкта діяльності. Тому філософи, визначаючи діяльність як спосіб буття людини у світі, виділяють у ній такі основні компоненти: а) суб'єкт з його потребами; б) мету, згідно з якою перетворюється предмет; в) об'єкт, на який спрямована діяльність; г) засіб реалізації мети; д) результат діяльності [12, с. 385]. Саме ці компоненти дозволяють вирізнити види діяльності. Існують різноманітні класифікації типів і форм останньої. Наприклад, діяльність може поділятися на духовну, матеріальну, виробничу, трудову й нетрудову;

існує й багато інших різновидів. Оскільки всі вони мають різні характеристики своїх компонентів, то й визначаються по-різному. У найбільш узагальненому вигляді діяльність визначають як заняття, працю [8, с. 167]. Але треба відмітити, що вона пов'язана не тільки зі створенням продуктів праці, а й зі споживанням, руйнацією результатів попередньої діяльності.

Що стосується формулювання, то їх види визначаються по-різному (наприклад, інвестиційну діяльність представлено як сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави з реалізації інвестицій [3, с.354]). Пізнавальною діяльністю вважається отримання (вилучення) інформації, що міститься в носіїві, та її сприйняття для розуміння й засвоєння. Під підприємницькою діяльністю мається на увазі здійснення робіт у сфері виробництва, по обслуговуванню населення або організаційних дій по виконанню цих робіт.

Для визначення категорії «економічна діяльність» треба проаналізувати її економічний складник, тобто з'ясувати, що саме вона в себе включає. Питання про те, що таке економіка, викликає досить різноманітні відповіді. Економіка (від грец. οἰκονομική – мистецтво ведіння домашнього господарства) найчастіше розглядається як народ-

не господарство країни в цілому. Вона включає галузі матеріального виробництва – промисловість, сільське господарство, транспорт, торгівлю та тощо і невиробничу сферу – просвіту, охорону здоров'я, культуру та ін. [1, с. 602].

Економіка має досить складну і розгалужену структуру, що становить собою систему взаємозв'язаних частин і ланок. Якщо розглядати її з точки зору форм власності, то вона складається з державного й недержавного секторів. У той же час, економіку можна уявити як певну послідовність стадій руху продукту, і тоді вона включає в себе виробництво, розподіл, обмін і споживання. У зв'язку з цим в економіці можна вирізнити такі основні сфери: (а) матеріальне виробництво; (б) торгівля й постачання; (в) побутове обслуговування населення [9, с. 26].

Виробництво є вихідним пунктом, основною ознакою економічної діяльності, в процесі якої на етапі виробництва відбувається пристосування початкових ресурсів до людських потреб, створення матеріальних благ, які задовольняють ті чи інші потреби населення. Що стосується поняття «економіка», то воно значно ширше, аніж «економічна діяльність». З урахуванням зазначеного можемо стверджувати, що економіка є процесом пере-

творення ресурсів, які є в розпорядженні суспільства, на продукти, що повинні задовольняти як матеріальні, так і нематеріальні потреби суспільства та його членів. У процесі функціонування економіки ресурси є його початком, виробництво продукції – основною частиною, а її споживання й використання – його завершенням.

Вироблена продукція надходить у споживання окремих суб'єктів економіки через розподіл та обмін, які є подальшими, вторинними процесами щодо виробництва, наслідком безпосередньої економічної діяльності. З огляду на наведене, можемо зробити такий висновок: оскільки поняття «економічна діяльність» більш вузьке і, в той же час, містить у собі більш активний зміст, аніж термін «економіка», воно безпосередньо пов'язано з таким етапом, як виробництво матеріальних благ. Тому економічну діяльність можна визначити як систему різних робіт по виробництву матеріальних благ або здійснення необхідних для її виконання організаційних дій з метою задоволення потреб людей перш за все в товарах і послугах. Таке тлумачення повною мірою відповідає визначенню діяльності як активного впливу соціального суб'єкта на об'єкт, здійснюваного за допомогою певних засобів для досягнення цілей,

що ставляться суб'єктом. Проте не слід ототожнювати поняття «економічна діяльність» і «господарська діяльність» [2, с 1], оскільки вони охоплюють різні й за обсягом, і за об'єктами сфери діяльності людей, що знайшло своє відбиття й у чинному Кримінальному кодексі, де є VII розділ Особливої частини, який так і називається – «Злочини у сфері господарської діяльності».

Економічні відносини надзвичайно різноманітні, багато з них знаходяться у площині власності. Водночас на власності ґрунтується вся сфера виробництва матеріальних благ. Тому господарські злочини не можуть не порушувати й суспільних відносин власності. У результаті злочинні посягання на суспільні відносини, що становлять сутність економіки, можна вирізнити як економічні злочини. Їх відмінною рисою є спрямованість на економічні інтереси.

Економічна злочинність є породженням і продовженням криміналізованих економічних відносин. Її аналіз дозволяє дійти висновку, що це комбіноване поняття, що охоплює злочини, що не обмежуються посяганням на один об'єкт, який охороняється кримінальним законом. Підґрунтям для їх учинення є власність, товари, гроші, господарська діяльність, податки, цінні папери тощо. Тому можна стверджувати,

що економічні злочини – це сукупність корисливих посягань на власність і систему народного господарства, порядок керування ним з боку осіб, які виконують певні функції в системі економічних відносин. Ці кримінально-правові об'єкти посягань об'єднуються загальним поняттям – економіка. До економічної злочинності слід включати і злочини посадових осіб, але не будь-які, а тільки ті з них, що спричиняють суттєву шкоду саме в цій царині.

З урахуванням цього до економічних належать злочини проти власності, господарські й деякі посадові. Ці їх види є важливою частиною корисливої злочинності, що безпосередньо пов'язана з економічними відносинами, а, виходячи із завдань криміналістики, вважаємо, що їх доцільно розглядати як самостійну групу злочинів.

Аналогічно вирішується це питання і в багатьох інших країнах, де економічні злочини утворюють відносно самостійну групу правопорушень [7, с. 256]. На жаль, у вітчизняному кримінальному праві, кримінології та криміналістиці не існує єдиного розуміння цього виду злочинів, а визначитися з цим треба, може, навіть із позицій кримінального законодавства. Це дозволить більш чітко й точно їх вирізнити, дасть змогу уникати непотрібно-го розширення їх видів або, на-

впаки, звуження, що, звичайно, позитивно відіб'ється на ведінні судової статистики. У свою чергу, більш чітке уособлення сприятиме вдосконаленню організації боротьби з економічними злочинами та окремих методик їх розслідування з урахуванням системних зв'язків, існуючих між окремими різновидами.

Також важливо відмітити, що правова категорія «економічний злочин», яка пропонується для обігу у вітчизняному праві у вищевказаній інтерпретації, за змістом найближче знаходиться до її трактування, яке сформувалося серед зарубіжних правників. Це також буде мати позитивні наслідки для покращання співпраці між вітчизняними криміналістами та їх колегами з інших країн, а також для здійснення коректних співставлень національними даними судової статистики й розробки спільних рекомендацій попередження й подолання цих видів злочинів.

При класифікації великих груп злочинів (а група економічних злочинів є найбільшою в чинному КК) треба враховувати багато їх кримінально-правових і криміналістичних особливостей, у тому числі родового й видового об'єктів. У цьому зв'язку в криміналістичній літературі вже зверталась увага на необхідність розрізняти поняття «економічні злочини» та «злочини у сфері еконо-

міки» [6, с.217]. Сутність першого уже аналізувалась нами раніше, а друге треба розглядати у більш широкому розумінні, яке охоплює не тільки, власне, економічні злочини, а й ті, які посягають на відносини власності з боку осіб, не наділених функціями службового управління й розпорядження майном, тобто, так би мовити, осіб сторонніх, які вчиняють такі корисливі злочини, як крадіжка та інші, а також корисливо-насильницькі діяння, що посягають на чуже майно (розбій, грабїж, вимагання тощо).

Для найменування останньої групи деякі вчені використовують поняття «злочини у сфері економічної діяльності» і відносять до них контрабанду, ухилення від оподаткування, фальшування грошей, шахрайство з грошовими ресурсами, організацію фіктивних підприємств, корисливі вбивства, вбивства на замовлення та ін. [5, с. 14]. Це навряд чи правильно з точки зору як кримінально-правових наук, так і практики боротьби зі злочинністю, оскільки, як уже було з'ясовано, поняття «злочини у сфері економічної діяльності» є більш вузьким, ніж «економічні злочини», тим паче – «злочини у сфері економіки», до яких якраз можливо віднести деякі з корислово-насильницьких, але аж ніяк не вбивства. Цей вид злочинів за своєю суттю не є економічним.

Тому логічно і правильно буде вважати злочини у сфері економічної діяльності невід'ємною частиною, елементом системи економічних злочинів, які, у свою чергу, є частиною ширшого класифікаційного поняття – «злочини у сфері економіки».

Злочини у сфері економічної діяльності – це велика група діянь, що різняться між собою ознаками об'єктивної сторони, способами їх учинення, характером суспільної небезпеки і ступенем тяжкості. Ці обставини зумовлюють необхідність розробки криміналістичного поняття цього виду правопорушень. Вирішення цього питання допоможе з'ясувати їх сутність, удосконалити чинне кримінальне законодавство, відокремити їх від суміжних злочинів, розробити більш чітку наукову систему економічних злочинів, зокрема, у сфері економічної діяльності, що сприятиме успішній боротьбі з цими складними і небезпечними видами правопорушень.

Особливістю економічної діяльності є те, що на цю сферу поширюється дія значного за обсягом спектра правових норм – від конституційних до норм цивільного й господарського права. Ось чому при дослідженні злочинів у царині економічної діяльності треба брати до уваги ці норми у взаємозв'язку з нормами Кримінального кодексу, а також враховува-

ти дії суспільних процесів, що відбуваються в економіці, й об'єктивні закономірності у сфері економічних відносин.

Ці злочини вчинюються у сфері економічної діяльності нашого суспільства, тобто, в царині матеріального виробництва. Вони також пов'язані з поточною господарською діяльністю в промисловості, будівництві, сільському господарстві. Основу цього виду злочинів становлять окремі злочини господарські та проти власності. Вони найтісніше взаємопов'язані, оскільки власність на засоби і способи виробництва є необхідним фундаментом виробничих відносин, у яких здійснюється господарська діяльність. Разом із тим правильне здійснення господарської діяльності – це необхідна умова й гарантія успішного розвитку й примноження власності. Родовим об'єктом розглядуваних злочинів є сукупність виробничих відносин з приводу виробництва матеріальних благ.

Посягання при вчиненні злочинів цього виду відбувається шляхом впливу на предмет цих відносин – майно, основні фонди, оборотні та інші кошти, сировина, продукція, валютні кошти, цінні папери та все інше, що можна віднести до матеріальних цінностей. Для способів досліджуваних нами протиправних діянь характерно те, що вони мають макси-

мально завуальований характер, вчиняються без застосування насильства, навмисно і, як правило, з корисливих мотивів і мають за мету корисливість (вилучення чужого майна на користь винного або інших осіб чи використання цього майна у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб).

Відмінною й водночас інтегруючою ознакою злочинів у сфері економічної діяльності є те, що вони вчиняються особами, діяльність яких має економічну природу і які безпосередньо включені у процес матеріального виробництва (співпрацівники підприємств незалежно від форм власності, зокрема, матеріально-відповідальні та службові особи).

Суспільно-небезпечними наслідками таких злочинних діянь є матеріальна й моральна шкода, що причиняється відносинам з виробництва матеріальних благ і розподілу продуктів праці, а також підрив економічних підвалин всієї фінансової системи держави.

Спираючись на вищевикладене, злочини у сфері економічної діяльності можемо визначити як *передбачені кримінальним законом суспільно-небезпечні, навмисні й корисливі діяння, що посягають на суспільні відносини, пов'язані з виробництвом матеріальних благ, і вчиняються особами, які реалізують свої професійні функції в системі еконо-*

мічних зв'язків та відносин. Суттєвими ознаками цієї групи протиправних діянь є їх криміналістична однорідність, тобто детермінованість однаковою обставиною виробництва (сюди належать галузь, виробнича дільниця, місце, час, канали збуту, реалізації здобутого злочинним шляхом та ін.), учинення, хоча й різними, але порівняно близькими способами, однакові характеристики особи злочинця й предмета посягання. Звідси можна зробити висновок, що криміналістичні характеристики цих видів злочинів також мають багато спільного. Водночас слід розрізняти поняття «економічні злочини» й більш вузьке – «злочини у сфері економічної діяльності». Другі є найбільш небезпечною частиною економічних злочинів і, як і будь-яке кримінально-правове явище, мають певну самостійність.

Отже, до злочинів у сфері економічної діяльності слід відносити: (а) привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК); (б) порушення порядку зайняття господарською й банківською діяльністю (ст. 202 КК); (в) зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203 КК); (г) незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання й сировини для їх ви-

робництва (ст.203¹ КК); (д) незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК); (е) фіктивне підприємство (ст. 205 КК); (є) порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213 КК); (ж) незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок (ст. 216 КК); (з) незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірного клейма (ст. 217 КК); (и) фаль-

сифікація засобів вимірювання (ст.226 КК); (і) випуск або реалізація недоброякісної продукції (ст. 227 КК); (й) незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229 КК).

Об'єднання в окрему групу цих злочинів надає змогу на науковому рівні розробити загальні питання їх виявлення, викриття й розслідування і на цій підставі сформулювати ефективні методичні рекомендації, у тому числі по розслідуванню кожного з них. Але це вже тематика подальших публікацій.

Список літератури: 1. Большая советская энциклопедия / Гл. ред. А.М. Прохоров – Т. 29. – М.: Сов. энцикл., 1978. – 640 с. 2. Волобуев А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 2002. – 42 с. 3. Економічна енциклопедія / Відпов. ред. С.В. Мочерний. – Т. 1. – К.: Вид. центр «Академія», 2000. – 864 с. 4. Злочинність у сфері економіки: проблеми прогнозування, планування та координації заходів протидії: Монографія / За ред. Кальмана О.Г. – Х.: Вид-во ТОВ «Новасофт», 2005. – 255 с. 5. Кальман О.Г. Організована економічна злочинність і корупція в Україні: проблеми протидії // Правові проблеми боротьби зі злочинністю: 36. праць дослід. проекту «А» наук.-дослід. Програми АПРН України та НІЮ США. – К. 2. – Х.: Схід.-регіон. центр гуманіт.-освіт. ініціатив, 2002. – С. 5-30. 6. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – Х.: Право, 1998. – 376 с. 7. Лунев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российский тенденции. – М.: НОРМА, 1997. – 497 с. 8. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1991. – 916 с. 9. Ответственность за хозяйственные преступления / Ю.И. Ляпунов, М.М. Якубович, В.А. Владимиров и др. – М.: Акад. МВД СССР, 1981. – 80 с. 10. Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності // 36. матер. міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 15-16 грудня 1998 р. / За ред. М.І. Панова – Х.: Нац. юрид. акад. України, 1999. – 53 с. 11. Сабитов Р.А. Посткриминальное поведение (понятие, регулирование, последствия). – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1985. – 193 с. 12. Українська радянська енциклопедія / Голов. ред. М.П. Бажан. – Т. 3. – К.: Голов. ред. укр. рад. енцикл., 1979. – 552 с.

Надійшла до редакції 21.12.2007 р.